

O. V. Usmanova
Y. V. Risyukova

Tarbiya

4-sinf

Umumiy o'rta ta'lim maktablari uchun darslik

Qayta ishlangan 2-nashr

Ta'limni rivojlantirish markazi huzuridagi
Ilmiy-metodik kengash tomonidan tavsiya etilgan

novda
edutainment

Toshkent – 2026

Taqrizchilar:

- Sh. T. Rizayev – “Kinematografiya” agentligi direktori, professor;
- B. N. Karimov – Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti professori, filologiya fanlari doktori.

Shartli belgilar

**O‘qituvchi
bilan o‘rganing**

**Savollarga
javob bering**

**Vaziyatni
o‘rganing**

**Juft bo‘lib
ishlang**

Bu qiziq!

**Og‘zaki
topshiriq**

**Topshiriqni
bajaring**

**Yodda
tuting!**

**Tabiatni
asrang!**

**Xalq
o‘g‘itlari**

**Uyga
vazifa**

**Dars
yakuni**

Aziz o'quvchilar!

Mana, yangi o'quv yili ham boshlandi. Demak, sizni bilimlar olamida yangi sayohatlar kutmoqda. "Tarbiya" darsligi bunda sizning ishonchli hamrohingiz bo'ladi.

Bu yil siz fuqarolik jamiyatini barpo etish, huquq va burchlaringiz, zamonaviy dunyoda sizga asqatadigan fazilatlar haqida ko'pgina yangi bilimlarni egallaysiz.

Shuningdek, ekologik muammolar haqida bilimlar olishingiz hamda ularni loyiha ishlarida qo'llashingiz mumkin bo'ladi.

Bilimingiz va dunyoqarashingizni kengaytirish orqali olamni yanada yaxshi tomonga o'zgartirish uchun ko'proq imkoniyatga ega bo'lasiz.

Shunday ekan, bu borada sizga muvaffaqiyat va o'quv yilingiz mazmunli bo'lishini tilaymiz!

BIZ O‘ZBEKISTON FUQAROLARIMIZ

Bizning mamlakatimiz – purviqor tog‘lar va vodiylar, sersuv daryolar va ko‘llar, shu bilan birga, go‘zal shaharlar, so‘lim qishloqlar hamda mahallalar o‘lkasi. O‘zbekiston – boy madaniyat va ko‘p asrlik an‘analar yurti. U nafaqat tarixiy, balki aniq maqsadlar va dadil qadamlar bilan kelajakka intilgan zamonaviy mamlakatdir. Atrofimizdagi barcha odamlar – zamondoshlarimiz, qo‘ni-qo‘shnilarimiz, tanishlarimiz, do‘stlarimiz, oilamiz hamda qarindosh-urug‘larimiz O‘zbekiston fuqarolaridir.

1992-yilda O‘zbekiston Bolalar huquqlari to‘g‘risidagi xalqaro konvensiyaga qo‘shildi. Unda butun dunyo bolalarining tug‘ilganidan to voyaga yetgunga qadar bo‘lgan huquqlari bayon etilgan. Bu huquqlar bolalarning hayoti va salomatligi, barcha bolalar baxtiyor ulg‘ayishi va har tomonlama rivojlanishi uchun juda muhimdir.

**Oilada ota-onasi
bilan yashash**

Shaxsiy daxlsizlik

Bolalarning huquqlari

Ta‘lim olish

Yashash

Dam olish

**Tibbiy xizmatdan
foydalanish**

**So‘z va vijdon
erkinligi**

Shaxsiy fikrga ega bo‘lish

Bolalarning Konvensiyada yozilgan huquqlari sizning shaxsiy huquqlaringiz hisoblanadi. Siz ulg‘ayganingiz sari huquqlaringiz, majburiyatlaringiz va imkoniyatlaringiz tobora ko‘payib boradi. Siz jamiyatda odamlar qanday yashashini va davlat qanday tashkil etilganini yaxshiroq tushuna boshlaysiz. Yoshingiz ulg‘ayishi bilan qonun tomonidan belgilanadigan yangi huquq va majburiyatlarga ega bo‘lasiz. Katta bo‘lganingizda esa saylovlarda qatnashishingiz, o‘z mamlakatingiz hayotida ishtirok etishingiz hamda o‘zingizga va boshqa odamlarga daxldor bo‘lgan qarorlarga ta‘sir ko‘rsatishingiz mumkin bo‘ladi.

1. Siz qanday huquqlarga egasiz?
2. Siz qaysi huquqlardan foydalanyapsiz?

Mavzuni so‘zlab berishga tayyorlaning.

BIZ O‘ZBEKISTON FUQAROLARIMIZ

Jamoadi va umuman jamiyatda hamjihat bo‘lishimiz uchun biz nafaqat o‘z huquqlarimizni bilishimiz, balki bir qator burchlarimizni ham bajarishimiz shart va buni yoshlikdanoq anglab yetishimiz lozim. Ular haqida mamlakatimiz Konstitutsiyasida yozib qo‘yilgan.

Oila, undan keyin esa maktab hayotimizning ilk davridanoq bizni o‘z bag‘riga oladigan asosiy jamoalardir. Aynan ular orqali jamiyatdagi o‘zaro munosabatlar haqida ilk amaliy ko‘nikmalarga ega bo‘lamiz.

Fuqaroning asosiy majburiyatlari

Vatanni himoya qilish

Bolalarga g‘amxo‘rlik qilish, ularni tarbiyalash

Tabiat va atrof-muhitni muhofaza qilish

O‘zbekiston Konstitutsiyasi va qonunlariga bo‘ysunish

Boshqa odamlarning huquq va erkinliklarini hurmat qilish

Tarixiy va madaniy merosni asrab-avaylash

1. Sizning qanday burch va majburiyatlaringiz bor?
2. Ularni nima uchun bajarish kerak?

Mamlakatimiz fuqarolarining majburiyatlari haqida gapirib bering.

FUQAROLIK FAZILATLARI

Har bir inson xushmuomalalik, kirishimlilik, tirishqoqlik, jasorat va boshqa ko‘plab fazilatlarga ega bo‘lishi lozim. Ijobiy fazilatlar bizga har bir ishda muvaffaqiyat qozonib, mazmunli hayot kechirishimizda yordam beradi.

Bundan tashqari, **fuqarolik fazilatlari** ham bor bo‘lib, ular nafaqat bir inson, balki butun jamiyat va mamlakatning farovon hayoti uchun ham zarur. Halollik, o‘zgalarga hamda qonun va tartibga bo‘lgan hurmat, adolatparvarlik, o‘zaro birdamlik, ya’ni insonlarning bir-birlarini qo‘llab-quvvatlashga intilishi hamda vatanparvarlik eng oliy fuqarolik fazilatlaridir.

Fuqarolik fazilatlarimizni ifoda etish orqali mamlakatimizning gullab-yashnashi – ravnaq topishiga o‘z hissamizni qo‘shamiz.

1. “Ravnaq topish” iborasini qanday tushunasiz?
2. Mamlakat rivojiga hissa qo‘shish uchun qanday fazilatlarga ega bo‘lishimiz kerak?
3. Siz ham o‘zingizni shunday fazilatlar egasiman, deya olasizmi? Yana qaysi fazilatlarni o‘zingizda shakllantirishni xohlaysiz?

Birdamlik

Hurmat

Ajoyib kunlarning birida velosipedda maza qilib ketayotgan edim. Birdan yo‘lda Jamshidni ko‘rib qoldim. U nima qilishini bilmay, velosipedi yonida hayron bo‘lib turardi. Bilsam, velosipedining g‘ildiragi buzilib, yiqilib tushgan ekan. Aslida, Jamshid bilan ko‘p gaplashmayman, uquvsizroq bo‘lgani uchun bolalar bilan birga kam o‘ynaydi. Lekin u – a‘lochi. Shuning uchun men u bizning davramizni pisand qilmaydi, deb o‘ylardim. Men uzoqdagi bog‘ga shoshayotgan bo‘lsam ham, negadir to‘xtab, unga yordam bergim keldi. Ikkalamiz ancha urinib, bir amallab, velosipedini tuzatdik. Keyin birga gaplashib ketdik. Xayrlashayotib, ertasi kuni ham velosiped uchishga kelishib oldik.

Do‘stlashib olganimizdan so‘ng Jamshid har kuni hovliga chiqib, biz bilan birga o‘ynaydigan bo‘ldi. Ikki haftadan keyin matematikadan murakkab masalani qanday yechishni menga osongina tushuntirib qo‘ydi. Masala unchalik qiyin emas, aksincha juda qiziqarli ekan.

1. Sizningcha, Jamshidga kutilmagan yordam taklif qilinganda u nimani his qildi?
2. Velosipedni tuzatishgach, bolalar o‘zlarini qanday his qilishdi?
3. Bu voqea qanday yaxshilikka sabab bo‘ldi?

Insonlar ko‘pincha bir-biriga beg‘araz yordam berishadi. Garchi ular bunga majbur bo‘lmasalar-da, shunchaki g‘amxo‘rlik qilish uchun yordam berishadi. Kimdir qiyin ahvolga tushib qolganining guvohi bo‘lsak, ko‘pincha unga yordam berish uchun vaqtimizni ham, kuchimizni ham ayamaymiz, evaziga esa undan hech narsa kutmaymiz. Bunday o‘zaro yordam jamiyat hayotining gullab-yashnashiga, unda insonlar o‘zini baxtli va kerakli his qilishiga sabab bo‘ladi. Aksincha, insonlar bir-birini qo‘llab-quvvatlamasa, o‘zaro ahil va birdam bo‘lmasa, jamiyatda o‘sish va rivojlanish bo‘lmaydi, tarqoqlik hamda kelishmovchiliklar kelib chiqadi.

Mavzuni so‘zlab berishga tayyorlaning.

FUQAROLIK FAZILATLARI

Hurmat

Mening omadim kelmadi, sinfimiz unchalik ahil emas. O‘zaro munosabatlarimiz havas qilgulik darajada bo‘lmagani uchun tez-tez tushunmovchiliklar, bahs-munozaralar kelib chiqadi. Men do‘stlashgan ba‘zi bolalar juda sho‘x va quvnoq. Biz hovlida o‘ynashni yaxshi ko‘ramiz va doim qiziqarli o‘yinlar o‘ylab topamiz. Ammo baholarimiz u qadar yuqori emas. Sinfimizdagi boshqa bolalar esa, aksincha, tinmay o‘qib, faqat a‘lo baholar olishga harakat qilishadi. Afsuski, ular bizni pisand qilishmaydi, doskada adashib ketsak, ustimizdan kulishadi. Jismoniy tarbiya darsida esa, aksincha, ularning qo‘lidan ko‘p narsa kelmaydi. Shunda biz ham bo‘sh kelmay, ularning ustidan kulib, o‘zimizcha o‘ch olgandek bo‘lamiz.

Narigi sinfda esa vaziyat butunlay boshqacha. U yerda mening qo‘shnim o‘qiydi. Uning aytishicha, ular o‘zaro ahil va inoq ekanlar, bir-birlariga darslarda ko‘maklashib, bo‘sh vaqtlarini ham maroqli o‘tkazisharkan. Ular nima sababdan bunday ahil ekanligini bilmayman-u, lekin ularga havasim keladi.

1. Hikoya qilayotgan o‘quvchi va sinfdagi o‘quvchilarda qaysi fuqarolik fazilatlari yetishmayapti?
2. Qaysi fazilatlari yo‘qligi sababli ular nimadan mahrum bo‘lishmoqda?
3. Bu vaziyatni qanday hal qilish mumkinligi haqida o‘ylab ko‘ring.

Biz yoshi katta va hurmatga loyiq insonlarni ko‘rib qolsak, ularga hurmat ko‘rsatamiz. Hurmat tuyg‘usi ko‘pincha o‘z-o‘zidan uyg‘onadi. Biroq atrofimizdagi har bir inson hurmatga loyiq ekanini anglash har doim ham oson kechmaydi. Aslida, har bir shaxs: katta-yu kichik, omadi chopgan yoki chopmaganlar, yaxshilik qilgan yoki hali qilishga ulgurmaganlar – barcha-barchasi e‘zozga loyiqdir. Xullas, har bir insonga hurmat ko‘rsatish chinakam insoniylik belgisidir. Agar mana shu oltin qoidaga amal qilsak, atrofidagilar bilan do‘stona munosabat o‘rnata olamiz. Hamjihatlik bor joyda esa, shubhasiz, buyuk va xayrli ishlar amalga oshadi.

Hurmat ko‘rsatish deganda biror inson hali maqtovgaga loyiq ish qilmagan bo‘lsa ham, u boshqalardan yaxshi tomoni bilan ajralib turmasa ham, hatto uning qaysidir jihati bizga yoqmasa, bizga o‘xshamasa yoki fikri bizga ma‘qul kelmasa ham uni hurmatga loyiq ko‘rish, uning qadr-qimmatini tan olish tushuniladi.

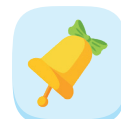

O‘zaro hurmat tufayli mutlaqo har xil, notanish odamlar ham bemalol muloqot qilib, samarali hamkorlik qilishlari mumkin. Bundan tashqari, o‘zaro hurmat bor joyda odamlarning bir-biriga o‘xshamasligi yoki imkoniyatlari cheklanganligi nuqson emas, balki katta afzallik hisoblanadi. Chunki turli qobiliyatga ega bo‘lgan insonlar birlashsa, o‘zlari alohida qila olmagan juda ko‘p yaxshi ishlarni amalga oshira oladilar.

Hurmat hattoki bir-biriga butunlay o‘xshash bo‘lmagan insonlarni ham o‘zaro bog‘lay oladigan o‘ziga xos ko‘prikdir.

Mavzuni so‘zlab berishga tayyorlaning.

Fuqarolik fazilatlari

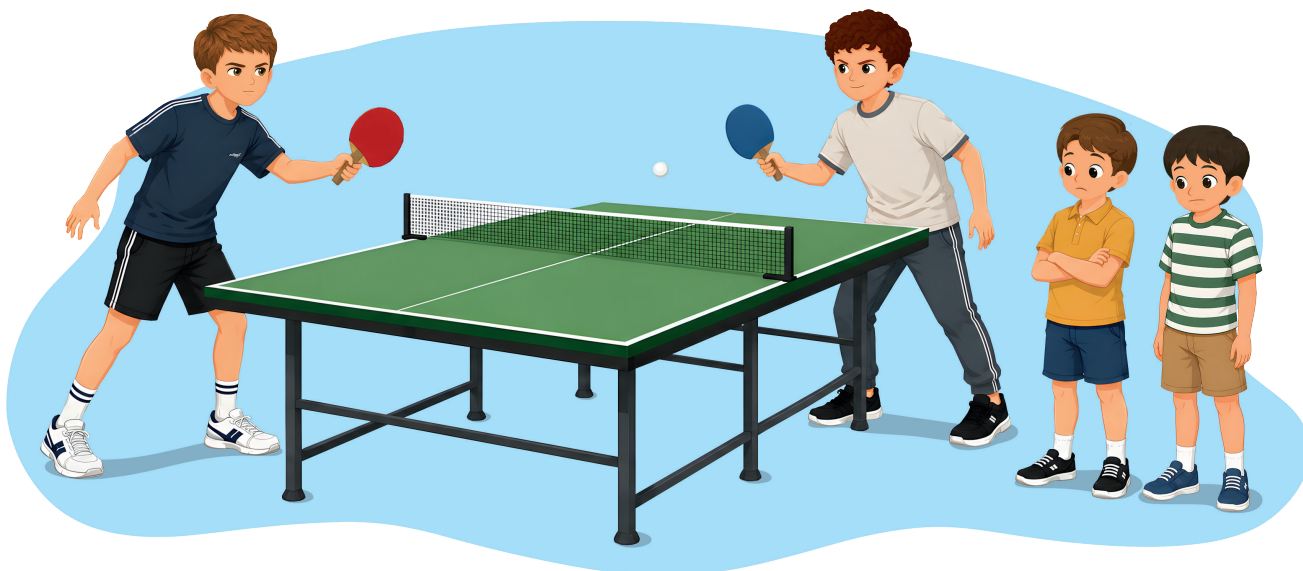
Adolat

Bizning hovlimizda tennis stoli bor. Qarasak, unda bizdan yoshroq bolalar tennis o‘ynashayotgan ekan. Biz keldik-da, ularni haydab yuborib, o‘zimiz o‘ynay boshladik.

O‘yin qizigan paytda esa yoshi bizdan kattaroq bolalar kelib, bizni haydab solishdi. Biz norozi bo‘lib: “Bu adolatdan emas, biz o‘yinni endigina boshlagan edik-ku!” deya e‘tiroz bildirib boshlagan edik, ular bizga javoban: “Sizlar ham sal oldin xuddi shunday yo‘l tutdingiz! Hammasi adolatli bo‘ldi”, deyishdi xo‘mrayib.

Ularning bunday xatti-harakatlari bizga juda alam qildi, lekin hech narsa deya olmadik. Xullas, yaxshi ish bo‘lmadi, ko‘nglimiz ham g‘ash bo‘lib qoldi.

Vaziyatni sinfdoshlaringiz bilan muhokama qiling. Barcha o‘yin ishtirokchilari uchun qanday yechim adolatli bo‘lishi haqida o‘ylab ko‘ring.

Inson nohaqlik va adolatsizlikka duch kelsa, qattiq xafa bo‘ladi, dili og‘riydi. Adolatli bo‘lish uchun vaziyatni xuddi o‘zimizga aloqasi yo‘qdek, chetdan turib xolis baholashni o‘rganishimiz kerak. Qachonki xolis bo‘lsak, adolatli ham bo‘lamiz.

Qadimgi yunonlar qonun va adolatni ma'buda **Femida** qiyofasida tasavvur qilishgan. U qo'lida qilich va tarozi tutgan, uning ko'zi esa bog'langan. Tarozi yaxshilik va yomonlik o'lchanadigan mezon ramzi bo'lib, odamlarning taqdiri uning qaysi pallasiga og'ir kelishiga bog'liq bo'lgan.

1. Nima uchun yunonlar Femidani “ko'zi ko'r” deb tasavvur qilishgan? Buning ma'nosi nima deb o'ylaysiz?
2. O'zgalarga adolatli, xolis munosabatda bo'layotganimizni qanday bilish mumkin?

1. Tanaffusda bir o'quvchi yangi koptok olib keldi. Hamma koptok o'ynashni xohladi, lekin koptok egasi faqat o'z do'stlarigagina o'ynashga ruxsat berdi. Qolganlar xafa bo'lishdi.
 - Har ikki tomon nimalarni his qildi?
 - Hamma uchun qanday yechim adolatli bo'ladi?
 - Adolatsiz ish qilganingizni tushunib yetsangiz, qanday yo'l tutasiz?
2. Ikki o'quvchi bir vaqtning o'zida deraza yonidagi bitta partada o'tirishni xohlab qoldi. Har biri bu joy aynan unga tegishli bo'lishi kerak deb hisoblaydi.
 - Vaziyatga qanday qilib boshqaning ko'zi bilan qarash mumkin?
 - Bu bahsni urish, janjalsiz qanday hal qilsa bo'ladi?
3. Guruhda bir o'quvchi deyarli barcha topshiriqni o'zi bajardi, qolganlar esa qo'l uchida bajarishdi. Loyihani maqtashganida esa hamma bir xil baho olishni xohlab qoldi.
 - Bu adolatdanmi?
 - Topshiriqlarni va bahoni qanday qilib to'g'ri taqsimlash mumkin?

Mavzuni so'zlab berishga tayyorlaning.

BIZ YO‘L HARAKATI QATNASHCHILARIMIZ

Yo‘lda alohida qoidalarga rioya qilish, hushyor va ehtiyotkor bo‘lish lozim. Haydovchilar va yo‘lovchilar, velosipedchilar va piyodalar yo‘l harakati qatnashchilari ekanligi sizga ma‘lum.

Yo‘l harakati qoidalariga ko‘ra, rolikli konki, samokat, sigvey va giroskuterda uchayotgan bolalar piyodalar uchun belgilangan qoidalarga amal qilishlari kerak. Velosipedchilar esa velosiped haydovchilari uchun o‘rnatilgan qoidalarga rioya qilishga majburlirlar. Velosipedda yo‘lning qatnov qismiga chiqishga 14 yoshdan boshlab ruxsat etiladi.

Quyidagi qoidalarga nafaqat o‘zimizning, balki boshqalarning xavfsizligi uchun ham amal qilishimiz shart:

- Bolalar velosiped, rolik, samokat kabi transport turlaridan faqat hovlida, istirohat bog‘i va xiyobonlarda foydalanishlari mumkin. Ularni boshqargan holda avtomobil yo‘llariga chiqishlari qat‘iyan man etiladi!
- Atrofdagilarga va boshqa piyodalarga xalaqit bermaslik kerak.
- Harakat vaqtida musiqa tinglamaslik va gadjetlardan foydalanmaslik lozim.
- Xavfsiz tezlikni saqlash shart.
- Har kim o‘z xavfsizligi haqida qayg‘urishi, himoya shlemi, tizza va tirsakband hamda qo‘lqop kiyib olishi kerak.
- Piyodalar o‘tish joyiga kelganda, velosiped, rolikdan albatta tushishlari kerak. Yo‘ldan velosipedni yetaklagan holda o‘tish shart.

Rasmlarga qarang. Bolalardan qaysilari yo'l harakati qoidalariga rioya qilmayapti? Bular qanday qoidalar?

Velosiped – juda foydali transport vositasi. Velosiped haydash insonning umumiy jismoniy rivojlanishiga va uning sog'lig'ini mustahkamlashga yordam beradi. Unda dvigatel bo'lmaydi, shuning uchun velosiped ekologik toza va shovqinsiz harakatlanish vositasi hisoblanadi.

Velosipedda harakatlanish xavfsiz bo'lishi uchun quyidagi qoidalariga amal qiling:

1. Minishdan oldin velosipedni yaxshilab tekshirib ko'ring. G'ildiragiga dam urilganmi, tormozlari, qo'ng'irog'i yaxshi ishlayaptimi – ishonch hosil qiling.
2. Velosiped ramasiga o'zingiz ham o'tirmang, boshqalarni ham mindirmang – yiqilib tushishingiz mumkin!
3. Rulni qo'yib yubormang, hatto bir qo'l bilan ham boshqarmang.

Mavzuni so'zlab berishga tayyorlaning.

